

УДК 94 (477.46–21) «1880/1920» : 929–055.2] (045)
DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2025.2.338>

*Тетяна Кузнець, Катерина Гноєва**

ОДНА ЖІНОЧА ІСТОРІЯ В МИНУЛОМУ МІСТА УМАНЬ КІНЦЯ 19 – ПОЧАТКУ 20 СТОЛІТТЯ

Анотація: У статті вперше використано «Спогади» Олександри Крамаренко за 1870–1927 роки для реконструювання її образу як звичайної жінки, яка виявилася неординарною, цілеспрямованою, обдарованою та духовно багатою особистістю. Комплекс «Спогадів» складає більше тисячі сторінок, присвячених життєвому шляху самої Олександри та її оточенню. В Умані проявився її характер, рівень інтелекту, наполегливість і послідовність.

Олександра активно долучилась до реформування громадської бібліотеки, перетворивши її із занедбаного закладу в осередок культури та національно-культурного життя. Зі «Спогадів» відомо, що вони з чоловіком – відомим уманським лікарем Юрієм Крамаренком – с ворили уманську філію Київського Товариства Грамотності. Важливим просвітницьким напрямком їх громадської діяльності була організація лекцій для уманської інтелігенції. Лекції з різної тематики читали як приїжджі з Києва лектори, так і сама Олександра Крамаренко. По приїзді до Умані, лектори зупинялися у Крамаренків, де відбувалось зацікавлене спілкування і таким чином їх власний будинок теж став частиною культурно-просвітницького простору Умані. Рівень піклування про бібліотеку, активна життєва позиція Олександри Крамаренко свідчили про непересічність її особистості.

Ключові слова: жіноча історія, персоналістика, місто Умань, родина Крамаренків, повсякденна історія, Уманська бібліотека, гендерні студії

Постановка проблеми. На хвилі зростаючого інтересу до «жіночої проблематики» розвивається і такий самостійний напрям досліджень як жіноча історія. З початку 1970-х років він почав набувати визнання в академічному середовищі. Хоч поняття андроцентризм як практика, що ставить чоловічу точку зору в центр усталеного погляду на світ, історію, культуру, жінку, використовувалось у зарубіжній історіографії ще з початку 20 ст., однак жіночий погляд – гіноцентризм – все ще продовжує пробивати собі дорогу.

Характеризуючи стан жіночих і гендерних студій в Україні, відома науковиця, президентка Української асоціації дослідників жіночої історії Оксана Романівна Кісь зазначила, що у пострадянській Україні національний історичний наратив задав жорстку дискурсивну рамку для досліджень минулого українського жіноцтва, через що жіноча історія не змогла остаточно підважити андроцентричну парадигму в історіописанні¹.

* Кузнець Тетяна Володимирівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>; e-mail: tetiana.kuznets@gmail.com

Гноєва Катерина Михайлівна – магістр історичного факультету, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини (Умань, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6694-9695>; e-mail: hnoieva.kateryna@gmail.com

¹ Кісь О. Феміністські студії та фемактивізм у незалежній Україні: кроки назустріч собі. *Наукові записки УКУ*. 2019. Вип. 3. С. 207–231.

Завдячуючи науковим напрацюванням Оксани Кісь і зверненням істориків повсякдення до жіночих історій, названий напрям історичних досліджень продовжує розвиватися і звернення до історії жінки є цілком умотивованим.

Огляд літератури. Історіографія жіночої історії має вагомий здобуток, серед яких варто виділити фундаментальну працю за загальною редакцією В. Борисенко «Українки в історії»² та колективну монографію Інституту народознавства НАН України (Львів) «Жінка в традиційній українській культурі: друга половина 19 – початок 20 ст.»³. Проблему андроцентризму історичних наук, проблему джерельної бази жіночої історії, проблему співвідношення «історії жінок» чи «історії жінки», витоки та перебіг дискусії про патріархат, критику попередніх досліджень про жінок, значення феміністського етапу жіночої історії фахово висвітлює О.Р. Кісь⁴. Науковиця здійснила і детальний огляд розвитку жіночого руху та жіночих і гендерних студій у незалежній Україні в контексті зміни ставлення до поняття «фемінізм», яке було дискредитоване у радянський час⁵. У контексті повсякденної історії окремі аспекти жіночих історій наприкінці 19 – на початку 20 ст. розглядала Т. Кузнець⁶.

Метою даної наукової розвідки є реконструкція за его-документами однієї жіночої історії, яка органічно вплелася у національно-культурне життя повітового міста на рубежі 19-20 ст.

Завдання статті: на основі потужного комплексу «Спогадів» Олександри Крамаренко (Ісаєвої) відтворити її життєвий шлях. Показати умови формування її характеру та світогляду, що пізніше зумовило її активну громадянську позицію. Реконструювати її діяльність в Умані, де вона мала вплив на формування місцевого культурного середовища.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше використано «Спогади» Олександри Крамаренко за 1870-1927 рр., які є надзвичайно інформативним джерелом для доповнення жіночої історії та історії Умані. На основі «Спогадів» відтворено важливі фрагменти життєпису непересічної особистості, представниці демократичної інтелігенції кінця 19 – початку 20 ст.

Виклад основного матеріалу. Повний життєпис Олександри Ісаєвої, у заміжжі – Крамаренко, поки що укласти не вдається за браком джерел, але її «Спогади» є цінним джерелом інформації про культурне життя Умані на рубежі 19-20 ст. Вони дають змогу переконатися у важливості інтелектуальної праці, у значимості освіти, у необхідності формування активної громадянської позиції.

Батько Олександри, судячи з її спогадів, був людиною чесною та принциповою. Він працював на державній службі, але його незалежний характер і нетерпимість до

² Українки в історії / За заг. ред. В. Борисенко. 2-е вид., стереотип. Київ: Либідь, 2006. 328 с.

³ Жінка в традиційній українській культурі: друга половина XIX – початок XX ст. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2012. 232 с.

⁴ Кісь О.Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159-172.

⁵ Кісь О. Феміністські студії та фемактивізм у незалежній Україні: кроки назустріч собі. *Наукові записки УКУ*. 2019. Вип. 3. С. 207-231.

⁶ Кузнець Т.В. Приватні аспекти жіночого повсякдення в київських губернських газетах останньої чверті XIX – початку XX століття. *Культурологічний альманах*. 2022. № 4. С. 45-54.

хабарництва часто призводили до конфліктів з начальством. «У хвилини гніву він був страшний», – згадувала Олександра. Одного разу він навіть побив прохача, який наважився запропонувати йому хабар. Чесність і непідкупність батька викликали повагу серед одних і страх серед інших. Проте, його принциповість не сприяла успіху на службі. Не отримуючи задоволення у роботі, перебуваючи вічно в опозиції до порядків того часу, він приходив додому в похмурому та недоброму настрої, і молоде, ніжне обличчя матері набувало відстороненого вигляду від такого суворого подиху від постаті батька, згадувала Олександра. Дратівливість батька провокувала часто безпідставні сварки.

Врешті-решт, батьки Олександри розлучилися і вона з матір'ю переїхала до підмосковного дачного селища Богородське. «Ми жили в Москві. Тітка займала велику квартиру на Арбаті. Незабаром, мабуть, матеріальні умови змусили нас переїхати з Москви в підмосковну дачну місцевість – Богородське, де був куплений невеликий будинок. Добре пам'ятаю наш переїзд на нове місце. У мене була одна турбота – як би не загубився мій котик-найдиш», – згадувала Олександра⁷.

Переїзд до Богородського для маленької Олександри Ісаєвої став не просто зміною місця проживання, а початком якісно нового етапу її життя. Змінилося не тільки оточення, але й сам ритм життя. На відміну від міської метушні, дні текли повільно та розмірено. З'явилось більше часу для роздумів, для спостережень за навколишнім світом. Можливо, саме там, у тиші Богородського, почав формуватися той внутрішній світ Олександри Крамаренко, який згодом проявився в її творчості та громадській діяльності.

У Богородському не було шкіл, тому шестирічну Олександру віддали на навчання до доброї жінки, яка з власної ініціативи організувала маленьку школу для місцевих дітей. Та жінка, переживаючи важку втрату єдиного сина, знайшла розраду в навчанні сільських дітей. Олександра була наймолодшою серед учнів, але її допитливий розум і прагнення до знань швидко допомогли їй наздогнати інших дітей. Вчителька, щиросердно ставлячись до дівчинки, оточила її турботою та увагою. Можливо, що в Олександрі вона бачила образ свого втраченого сина. Навчання приносило Олександрі велике задоволення. Вона швидко опанувала грамоту, а любов до читання, яку їй прищепила вчителька, стала для неї справжнім відкриттям світу. Книги відкривали перед нею нові горизонти, знайомили з різноманітними історіями та героями.

На жаль, щасливий період навчання тривав недовго. Хвороба передчасно обірвала життя доброї вчительки. Така втрата стала для маленької Олександри першим серйозним випробуванням. Згодом вона занотувала: «Навесні наступного року вона відчула себе погано, поїхала за кордон і там померла. Це було моє перше усвідомлене горе. Я довго не могла забути добрий і сумний вигляд молодої жінки, довго не могла звикнути до думки, що більше не побачу свою улюблену вчительку»⁸. Спогади про свою першу вчительку, її тепло та ласку, назавжди залишилися в її серці.

Олександра Ісаєва, занурюючись у спогади дитинства, змальовувала картину своєї сім'ї, де кожна постать відігравала свою роль в її становленні. Її брат, старший за неї на шість років, після закінчення початкової школи був відправлений до Москви, де здобував освіту в пансіоні. Для родини це було важливою подією, адже навчання у Москві відкривало

⁷ Крамаренко А.А. Воспоминания. Умань 1870–1908 гг. Уманський краєзнавчий музей. НДФ 65 (2). С. 15.

⁸ Ibid. С. 42.

перед юнаком нові можливості та перспективи. Проте, відірване від дому та сім'ї життя у пансіоні мало і свої негативні сторони. Добрий і чуйний за натурою хлопець потрапив під вплив негативного середовища, де панували інші цінності та правила. Він почав проявляти непослух, ігнорував настанови батьків, особливо матері, яка переживала за нього та прагнула вберегти від помилок.

Її сестра також навчалася в пансіоні у Москві. У 17 років вона стала нареченою. Це було досить раннє заміжжя, особливо для дівчини, яка ще не закінчила навчання. Олександра згадувала, як горювала її мати, намагаючись переконати доньку не робити поспішного кроку, який міг завадити завершенню освіти. Однак сестра, як і багато дівчат того часу, бачила своє майбутнє саме у заміжжі. Вона знайшла підтримку у тітки, яка вважала, що для дівчини головне – вдало вийти заміж. І питання про весілля було вирішене, незважаючи на заперечення матері. Сестрі було зібране розкішне придане, що включало в себе різноманітні предмети гардеробу та побуту: багато білизни, вовняні та шовкові сукні, необхідні для молодої господині речі. Це придане було не просто формальністю, а й свідченням статусу нареченої та її родини.

Коли Олександрі прийшов час продовжувати навчання, то материнське серце відчувало тривогу і не хотіло відпускати від себе найменшу дитину. Мабуть, вона боялася, що у Москві на Олександрю чекають ті ж небезпеки та розчарування, що спіткали її брата та сестру. Тому було вирішено, що Олександра залишиться вдома з матір'ю.

Для її навчання запросили знайому вчительку, яка оселилася у них у флігелі, але, як виявилось, ця жінка не була талановитим педагогом. Заняття з нею не принесли бажаних результатів, не залишили по собі теплих спогадів. Вчителька була людиною доброю, але не мала достатнього досвіду та знань, щоб навчити Олександрю тому, що їй було потрібно.

Коли Олександрі виповнилося десять років, вчителька померла. Це була перша смерть, яку дівчинка побачила на власні очі у всій її фізичній реальності. Смерть батька у 5-річному віці Олександри залишилася в її пам'яті лише як обряд, як щось далеке та незрозуміле. Тепер же вона побачила смерть зовсім поруч, відчула її холодний подих.

Олександра Крамаренко згадувала, що читати вона любила і читала багато, але вибір книг був випадковим. Тітка часто бувала у Москві та привозила від знайомих те що дадуть. Домашня бібліотека поповнювалася фрагментно, випадковими примірниками, що траплялися під руку. Мама, перевантажена домашніми клопотами, не мала часу на читання. Тітка теж була зайнята своїми справами. Дорослі, щоб долучити дівчинку до читання і бути в курсі подій, змушували її читати вголос газети «Русские ведомости» та «Современные известия». У цих газетах, серед іншого, друкувалися сатиричні фейлетони Берендея, що користувалися великою популярністю у публіки. Невідомо, наскільки глибоко Олександра розуміла тоді зміст газетних статей, але, безсумнівно, раннє знайомство з гарною літературною мовою «Русских ведомостей» принесло їй користь, навчило правильно висловлювати свої думки. Читання вголос розвивало її мову, збагачувало словниковий запас, закладало основи грамотності.

Дитинство Олександри було сповнене яскравими враженнями та залишило незабутні спогади. Їй подобалося гратися з ляльками, відтворюючи в іграх реальне життя, прикрашаючи його фантазією та враженнями від прочитаних книг. Разом з друзями вона часто оглядала навколишні ліси, збираючи ягоди, гриби та горіхи. Її захоплювала краса

природи, розмаїття квітів, могутність дерев і спів птахів. Особливо вона любила аромат фіалок. Олександра часто була в селянських хатах, у сільських сім'ях, спостерігаючи за їхнім побутом і способом життя. Ці спостереження збагачували її уявлення про світ і людей.

Літні місяці у Богородському були сповнені розваг. Тричі на тиждень дачники влаштовували бали на так званому «великому колі», де грав струнний оркестр під керівництвом Рябова, який завжди включав до програми і серйозні симфонічні номери, а військовий оркестр під керівництвом Крейнберга мав веселіший репертуар. Крім того, було «дитяче коло», де влаштовувалися дитячі бали та вистави. Саме це «дитяче коло» і приносило чимало задовольень маленькій Саші та її друзям. Сезонний квиток коштував усього 5 руб. і за ці гроші можна було користуватися всіма розвагами, а їх було чимало. «Коло», розташоване на узліссі соснового лісу, мало великий сонячний майданчик з різноманітними іграми та гойдалками. Тут були і гігантські кроки, і дошки, і човни, і кошички для найменших дітей, і кеглі, і більбоке. Саша користувалася всім цим із захопленням, рано навчилася танцювати і дуже любила танці, ті старовинні танці, сповнені грації та шляхетності. Як про неодмінний аксесуар дитячих вечорів і свят, Саша згадувала про плитки шоколаду «Жорж Борман» або батон з ваніллю, які довершували повну гаму дитячих задовольень.

Олександра згадує і подорож на конях до Мерликійської пустині, де знаходилася церква св. Миколая. Сповнена вражень від природи та мелодійного звуку дзвонів, вона надовго залишилася в її пам'яті. Річка Яуза, що протікала поруч, була чудовим місцем для купання. Тут Олександра разом з іншими дітьми вчилася плавати. Одного разу, купаючись з дівчатками-підлітками, вона вирішила перепливти на інший берег річки Яузи. Спочатку все йшло добре, але на зворотному шляху вона злякалася глибини та почала тонути. Її врятувала подруга, яка допомогла їй вибратися на берег. Після цього випадку Олександра більше ніколи не ризикувала перепливати річку, яка була досить небезпечною та щороку забирала життя багатьох людей.

Дитинство Олександри було доповнене спілкуванням з природою, що позитивно впливало на її здоров'я. Вона майже не хворіла, за винятком, мабуть, кору, який вона перенесла разом з братом. Їх удвох ізолювали у кімнаті флігеля і цей епізод дитинства чомусь особливо яскраво закарбувався в її пам'яті. Іноді родина кіньми їздила до Москви. Одного разу, у неділю, вони поїхали до своїх добрих знайомих Гаврилових. Там було багато дітей і вся їхня компанія вийшла на вулицю спостерігати за хресною ходою, яка відбувалася в пам'ять про вигнання французів з Москви. Хресною ходою йшло духовенство у теплому одязі так як був сильний мороз і верхній одяг поверх традиційного церковного облачення дуже запам'ятався дівчині.

Дитинство Олександри, сповнене веселощів і спостережень за природою, поступово добігало кінця. Коли їй виповнилося 11 років, то настав час здобувати освіту. Дівчинка дуже хотіла вчитися у Москві і навіть плакала, прохаючи не віддавати її до школи в Преображенському, що знаходилася за три версти від дому. Її обіймало почуття заздрості, коли подруга Катя Гаврилова, яка вже навчалася, розповідала про різні шкільні предмети. Олександра ж, крім читання та письма, нічого не знала, і їй було дуже соромно.

Зрештою, мама Олександри почала шукати для неї навчальний заклад у Москві, де діти навчалися за благодійні кошти. Прийом до таких закладів здійснювався шляхом

балотування. Два роки поспіль Олександра брала участь у такому балотуванні, але обидва рази їй діставалася біла куля замість бажаної червоної. Дівчинка відчувала себе невдахою і дуже переживала з цього приводу. Врешті після двох невдалих спроб вступити до школи за балотуванням, мама Олександри почала клопотатися про надання їй стипендії. І ось, нарешті, її мрія здійснилася. Щоправда, навчання в обраному закладі мало одну особливість: протягом усього чотирирічного терміну навчання дітей не відпускали додому. Згодом цей порядок було скасовано, але на той час для Олександри це означало розлуку з рідним домом і безмежно любимою матір'ю на довгі роки.

У вересні Олександра поїхала до Москви і була зарахована до школи. Там її одягли у форму: синю сукню, білий фартух і целінку, м'які туфлі без підборів, а також обрізали їй довгу косу, адже за тодішніми правилами ученицям перших двох класів не дозволялося носити довге волосся. Опинившись на уроках, Олександра відразу відчула свою відсталість від однокласниць, які за два з половиною місяці вже пройшли значну частину програми. Спочатку це її дуже засмутило, але згодом вона подолати труднощі і не тільки наздогнала клас, а й отримала нагороду другого ступеня – похвальний лист «за блискучі успіхи та зразкову поведінку».

Режим дня в пансіоні, де навчалася Олександра, був досить суворим і розписаним по хвиликах. Підйом був о 5 ранку, навіть влітку. Дзвінок зі швейцарської будив вихованок, різко перериваючи їх солодкий сон. За півгодини потрібно було встигнути вмитися, одягнутися, зачесатися та заправити ліжко, причому не як-небудь, а ідеально, щоб на ковдрі не було жодної складочки. Чергова по дортуару вставала ще раніше й обходила спальню з маленьким ручним дзвіночком, який будив охочих до сну.

О пів на сьому всі повинні були бути на молитві у середній залі. Чергова читала кілька молитов, хор співав: «Царю небесний», «Богородице», «Отче наш»... Після молитви в чіткому порядку, парами, вихованки спускалися вниз до їдальні пити чай. З 8 до 9 години в класі готувалися до уроків. О 9 годині починалися уроки, причому перед першим і по закінченні останнього читалися молитви: «Просвіти Господи», «Дякуємо Тобі, Творче». До обіду було три уроки. О 12-й годині – обід, після якого відпочинок до 14-ї години. Відпочивали влітку в саду, а взимку – у дворі або на вулиці. У неgodу залишалися у приміщенні пансіонату, чи в класі після його провітрювання. З 14-ї до 17-ї год. відбувалися післяобідні уроки, потім – чай і відпочинок до 18-ї год. З 18 год. до 20-ї – приготування уроків. О 20-й годині – вечеря, і потім до 21-ї години вихованки знову були вільні. Молодші, зазвичай, бігали, гралися, середні, здебільшого, танцювали, а старші співали хором, ходячи великими шеренгами по залі. Зали були чудові, величезні, світлі, з колонами та диванами вздовж стін. Підлоги паркетні, блискучі. Чистота дивовижна. О 21-й годині – дзвінок на молитву, після якої всі піднімалися нагору, в дортуари, які на день замикалися. Будівля була триповерхова: нагорі – спальні та кімнати класних дам, в середньому поверсі – класи, зали та квартира начальниці, в нижньому – приймальня для відвідувачів та їдальня. У підвальному приміщенні будівлі, крім кухні, знаходилася домово церква, куди вихованок обов'язково водили на свята та перед святами, і де вони молилися абсолютно окремо від сторонньої публіки.

У програму навчання, крім загальних предметів, входило і рукоділля. Оскільки Олександра ще вдома на ляльках навчилася шити, то це було для неї неважко, і в оцінках у

неї стояла постійна «п'ятірка». Клас рукоділля поділявся на три відділи: шиття білизни, шиття сукні та вишивання. Зважаючи на побоювання, що вишивання може вплинути на зір, мама не дозволила їй вчитися вишиванню, й Олександра залишилася вчитися шити білизну. Завдання було досить примітивним, потрібно було тільки вміти пошити собі все найнеобхідніше.

У кожному класі було по дві класні дами, які чергували поперемінно. Серед них були різні типи: добрі, суворі, сухі, вимогливі, були й просто злі, яких вихованки ненавиділи і дратували прізвиськами та непокорою. Так одну даму, на прізвище Баранова, прозвали «Шарик». І це за те, що вона різко реагувала на витівки дітей, карала їх і при цьому шепотіла: «п–ш–шарик».

Особисті стосунки між класними дамами, що не проходило повз увагу учениць, не завжди були дружніми. Начальниця була людиною незвичайною. Пишучи свої спогади в уже зрілому віці, Олександра сама дивувалася: як, яким чином начальниця досягала того суворого режиму і при цьому користувалася величезним авторитетом, загальною повагою абсолютної більшості учениць.

Олександра дуже любила читати. У школі була бібліотека, книги з якої видавали на класи. Щоправда, прочитане між ученицями не обговорювалося, так як дівчата засвоювали прочитане відповідно до своїх інтересів і рівня підготовки. Винятком була навчальна література, яку проходили в класі з учителем. Олександра активно користувалася бібліотекою, ніколи не пропускала видачі книг і буквально поглинала їх. А якщо траплялася книга «з волі», тобто не з шкільної бібліотеки, вона, як заборонений плід, викликала особливий інтерес, хоча часто і того не заслуговувала. У «Спогадах» вона писала: «Постійне читання книг розвивало в мені прагнення до знань, навчило вільно викладати свої думки. До мене звертались за допомогою при написанні творів, мене обирали делегаткою у випадках, які вимагали пояснення. Однак ніхто, навіть найбільш живий елемент – учитель словесності – не давали можливості вийти за вузькі рамки навчання»⁹.

Формою інтелектуального розвитку, а не просто розвагою, слугували театральні вистави. У «царські дні» дівчат водили до театрів і це завжди було великим святом. Задовго до вистави дівчата з нетерпінням чекали цього дня й обговорювали: куди і на який спектакль їх повезуть. У Великому театрі, зазвичай, слухали опери «Життя за царя», «Снігуронька», «Руслан і Людмила». У Малому театрі – «Орлеанську діву», «Марію Стюарт». У театрі Корша – «Ревізора» та «Недоросля». Цікаво, що вихованок не завжди питали, хто з них куди хоче піти. Їх просто розподіляли по каретах або великих відкритих санях (взимку), а навесні – по колясках та ландо, і везли до різних театрів.

Театр був для дівчат не тільки розвагою, але й можливістю доторкнутися до високого мистецтва, побачити гру відомих акторів, почути чудову музику. Це розвивало їх естетичний смак, розширювало кругозір, сприяло інтелектуальному та духовному збагаченню. Відвідування театру було важливою частиною навчально-виховного процесу в пансіоні. Дівчата не тільки знайомилися з класичними творами літератури та музики, але й вчилися розуміти й аналізувати побачене на сцені. Театр допомагав їм розвивати критичне мислення, формувати власні погляди й оцінки.

⁹ Ibid. С. 33.

У юної Олександри, незважаючи на суворі порядки та формалізм навчального закладу, поступово формувався власний світогляд, заглиблений на почутті справедливості та співчутті до знедолених. Це було природне виявлення її чутливої душі, яке не могли заглушити казенні порядки та формальності. Дівчина бачила навколо себе соціальну нерівність, несправедливість і страждання простих людей. Це не могло залишити її байдужою. В її серці народжувався протест проти гноблення та бідності, який з часом лише міцнішав і знайшов своє відображення в її подальшому житті. У «Спогадах» вона зазначала: «Почуття протесту проти нерівності, обездоленості зароджується в молодій душі самоплинно, ніким не посіяне. Це природний порив душі, який не могли задушити всі казенні порядки школи з її голою формалістикою»¹⁰.

По завершенні навчання у житті Олександри Ісаєвої настав період змін і випробувань. Її брат поїхав вчитися до Полтави. Раптово померла тітка і це стало важким ударом для сім'ї. Мама Олександри продала будинок і перебралася до доньки в Москву, але через неприязнь до зятя змушена знову шукати житло. Вона повернулася до Богородського та винайняла кімнату у знайомих. Сама ж Олександра успішно закінчила пансіон, її ім'я помістили на «золоту дошку» кращих учениць. Після навчання вона зіткнулася з проблемою вибору життєвого шляху. Її вабили педагогіка та можливість передавати знання іншим, але брат критично поставився до цього вибору. Через деякий час брат отримав роботу на фабриці в Харкові та поїхав з дому. У цей період здоров'я матері Олександри різко погіршилося, вона почала слабшати. Хвороба прогресувала, з'явилися проблеми з травленням. У квітні Олександра з матір'ю поїхали до клініки професора Валер'яна, але, на жаль, хвороба була серйозною – рак шлунку. І 27 квітня 1887 р. мати померла.

У пошуках свого місця в житті Олександра опинялася в різних обставинах. Її запрошували жити до себе дві сім'ї. Перша – родина архітектора, з якою вона познайомилася зовсім недавно. Це була невелика сім'я, де до Олександри ставилися з теплотою та увагою. Друга сім'я – це родина її подруги Каті. Батько Каті, Митрофан Гаврилович, був надзвичайно доброю людиною і ставився до Олександри як до рідної доньки. Мати ж Каті, Тетяна Олексіївна, справляла враження сухої та непривітної жінки, зовсім не схожої на матір Олександри. Проте, згодом, багато років проживши разом, Олександра переконала, що це була лише манера поведінки, а серце у неї було добрим і чуйним. Олександра схилилася до того, щоб жити в сім'ї Каті, адже там її оточували любов і турбота. Проте, її бентежило те, що в сім'ї було семеро дітей, шестеро з яких – хлопчики. Після ідеальних умов життя з мамою, Олександра боялася опинитися у галасливій і неспокійній сім'ї, де постійно лунають крики та сварки.

Вирішальну роль в її виборі зіграла Катя, з якою вони особливо зблизилися під час літнього відпочинку на дачі після смерті мами. Олександра не хотіла розлучатися з нею, тому вони вирішили жити разом. У серпні дівчата переїхали до Москви й оселилися в одній кімнаті. За утримання Олександри платив її брат, але це її дуже непокоїло. Вона готова була відмовитися від найнеобхіднішого аби не брати грошей у брата. Катя записалася на уроки французької мови до вчительки-француженки та запропонувала Олександрі займатися з нею безкоштовно. Олександра погодилася, але почуття обов'язку та залежності її дуже бентежило.

¹⁰ Ibid. С. 26.

Батько Каті – Митрофан Гаврилович, працював в експедиції газети «Русские ведомости». Коли почалася активна робота з прийому передплати перед початком року, він запросив Олександру до себе на роботу в якості тимчасової помічниці. Пропрацювавши у нього близько двох місяців, Олександра перейшла в інший відділ, де пропрацювала ще три місяці. За ці п'ять місяців роботи вона отримала 200 руб. Це була для неї фантастично велика сума. Разом з тим це був початок її самостійної трудової діяльності.

Літо дівчата знову провели разом на дачі в Кунцево. Взимку ж Олександру знову запросили на роботу в «Русские ведомости», так само було і наступного року, а в 1890 р. її вже зарахували до штату постійних співробітників. «Русские ведомости» в ті часи були провідним органом російської прогресивної думки і користувалися великою та заслуженою популярністю серед передової частини суспільства. На чолі газети стояла група вчених, об'єднаних спільністю політичних переконань. Прихильники газети називали її «професорською», оскільки вона була газетою ліберальної московської професури. Супротивники називали газету органом «дванадцяти братчиків». Насправді ж у складі товариства з видання газети було на той час десять осіб: В.М. Соболевський, А.С. Постніков, П.М. Бларамберг, А.І. Чупров, М.Б. Богданов, А.П. Лукін, М.А. Саблін, Д.П. Анучин, Г.А. Джоншиєв і В.С. Пагануцці¹¹.

У штаті постійних робітників «Русских ведомостей» Олександра пропрацювала 17 років – до 1907 р. Найбільшим захопленням для неї була можливість увесь час навчатися чомусь новому, читати книги та газети, які надсилалися у редакцію як тільки виходили друком.

У 1906 р. Олександра Ісаєва відчула погіршення здоров'я. Її давні напади мігрені набули гострого характеру і лікар М.І. Лавров, який її лікував, наполягав на лікуванні водами та грязями. Він порадив їхати до Єсентуків. Олександра подала заяву до санаторію Зернова та була зарахована на другу чергу, тобто з 1 серпня. У цей час вона перебувала на дачі в Петровсько-Розумовському. Літо було дощове і вона почувалася взагалі погано, а тут ще й загострилася хвороба, що змушувало їхати не просто заради відпочинку, як це було завжди, а із спеціальною метою лікуватися й у зв'язку з цим жити в санаторії.

Перебуваючи у санаторії, 14 серпня 1906 р. Олександра зустріла лікаря Юрія Львовича Крамаренка та брата свого знайомого Петра Львовича Крамаренка, які проводили відпустку в Єсентуках і мешкали поруч у готелі. Їхнє знайомство під час подорожі до Железноводська стало початком тісного спілкування. Олександру вразила особлива енергія, що виходила від Юрія Крамаренка, а його зовнішність і манера спілкування викликали у неї довіру. В Єсентуках їхнє спілкування продовжувалося. Вони проводили багато часу разом, обговорювали різні аспекти життя. Юрій Крамаренко розповідав про свою лікарську справу, пацієнтів, громадську діяльність, а також про свою сім'ю, зокрема про дітей і дружину. На той час він був вдівцем, який самотужки виховував чотирьох дітей. Дівчину захоплювала його енергія, відданість своїй справі і вміння повноцінно жити та працювати в умовах провінції, спростовуючи стереотип про застійне життя у глибинці.

Спілкуючись щодня, Олександра та Юрій Крамаренко обговорювали безліч тем, від особистого до суспільно важливого. Він розповідав про своє життя, роботу, дітей, яких безмежно любив. Олександра була вражена його енергією та відданістю справі, адже він був яскравим прикладом того, що й у провінції можна вести активне, сповнене змісту життя.

¹¹ Ibid. С. 32.

Іноді вони просто сиділи поруч, читаючи, або мовчки споглядаючи за природою, відчуваючи духовну близькість. Їхні погляди на життя та спільні цінності зблизили їх ще більше.

Одного разу, перебуваючи в Кисловодську, вони піднялися на гору, де, милуючись краєвидами, відчули ще більшу близькість, Юрій заспівав свою улюблену – «Ой зійди, зійди ясен місяцю», що ще більше приємно вразило Олександру. Пізніше, гуляючи парком, вони ділилися враженнями від побаченого та відчували, що їхні стосунки стають глибшими. Увечері, відвідавши театр, де йшла опера «Вертер», вони поверталися додому під місячним сяйвом, сповнені вражень від природи, мистецтва та людського життя і відчули, що жити одне без одного вже не зможуть, хоч у цьому собі не признавалися.

Юрій Львович часто розповідав про Україну, свою батьківщину, яку безмежно любив, про її важку долю, боротьбу за свободу та історичні втрати. Ці розповіді глибоко зворушили Олександру. Закінчення відпустки Юрія та перебування Олександри в санаторії зумовили необхідність їхнього прощання. Як зазначала Олександра у своїх спогадах: «Ми розлучилися з надією зустрітися ще на життєвому шляху, хоча ні він, ні я не передбачали тоді того, у що виллються наші подальші відносини»¹².

Подальша комунікація між ними здійснювалася шляхом листування, яке тривало близько трьох років. Та трапилася нагода зустрічі: перебуваючи у Москві на з'їзді лікарів, Юрій Крамаренко на Різдво відвідав Олександру Ісаєву. Та саме у той час з Умані надійшли звістка про важке захворювання старшого сина Юрія – Євгена Крамаренка, що зумовило необхідність негайного повернення додому. Згодом обидва сини Крамаренка – Євген та Юрій – вирушили на лікування за кордон.

У зв'язку з відправкою синів за кордон фінансове становище родини значно ускладнилося: Юрій Львович зосередив усі зусилля на забезпеченні матеріальної підтримки сина, який потребував лікарської допомоги. Фінансової підтримки батька потребувала і донька Оксана, яка готувалася до заміжжя, та молодший син Лев, який на той час навчався у Петрограді.

Повернувшись з Єсентуків до Москви, Олександра Ісаєва познайомилася з сином Юрія Крамаренка – Юрієм Юрійовичем, який на той час був студентом Московського університету. Попри значну різницю у віці, між ними швидко встановилися дружні стосунки, зумовлені спільними інтересами до літератури, театру та суспільних питань. Юрій Юрійович справив на Олександру позитивне враження завдяки своїм глибоким знанням у різних сферах, що свідчило не лише про його здібності, а й про ґрунтовну підготовку. Вона відзначала його життєрадісність і водночас м'якість характеру, що згодом відіграло важливу роль в їхніх стосунках.

Після тимчасового закриття Московського університету в лютому 1905 р. Юрій Юрійович спершу поїхав додому, а згодом – за кордон. За рекомендацією Олександри він познайомився з Анастасією Олексіївною, з якою виникли теплі та довірливі взаємини. Після повернення до Москви Юрій Юрійович перевівся з природничого факультету на медичний і їхнє спілкування стало ще тіснішим.

Невдовзі Олександра переїхала до Умані. Наступного дня після приїзду відбулася шлюбна церемонія, яка пройшла у скромній обстановці в майже порожній церкві. Після

¹² Ibid. С. 225.

шлюбу було організовано святковий обід на 19 осіб найближчих родичів і знайомих. Так розпочався уманський період у житті Олександри, уже – Крамаренко.

Приблизно через півтора місяця після приїзду Олександри Крамаренко в Умань відбулося зібрання членів Товариства Грамотності, метою якого було ознайомлення з діяльністю організації та її бібліотеки. Туди запросили й Олександрю. На її здивування, під час обговорення кандидатур до Правління її обрали членом, а згодом запропонували очолити його. Спочатку вона категорично відмовилася, адже не була знайома з роботою бібліотеки і не була її читачкою. Проте присутні наполягали, пояснюючи, що заклад залишився без керівництва та перебуває у занепаді. Зрештою вона погодилася, але лише за умови, що головою правління залишиться З.І. Краковецький, а вона буде його заступницею без фактичних обов'язків, окрім загального керівництва.

Олександра Крамаренко відразу взялася до справи. Щоденно працюючи у бібліотеці, вона швидко зрозуміла, що заклад потребує упорядкування. Завідувачка бібліотеки не мала достатньої підготовки, а сама бібліотека, попри десятиліття існування, вимагала кваліфікованого фахівця. Книги та журнали зберігалися у повному безладі, інвентарна книга не відповідала реальності, адже вибуття книг не фіксувалося. Нові надходження записувалися небало або взагалі зникали. Читачі не дотримувалися правил користування книжками, через що вони швидко псувалися. Бібліотека не мала чіткої системи видачі книг, тому часто відвідувачам заявляли, що певного примірника немає, хоча він просто лежав не на своєму місці. Внаслідок цього за 11 років свого існування бібліотека видала лише 2 428 книг, а серед мешканців міста утвердилася думка, що отримати книгу тут майже неможливо.

Реорганізація бібліотеки була нагальною потребою, але уповільнювалась через небажання персоналу змінювати усталені звички. Серед членів Правління був Р.Ф. Ренінг – молодий, ідейний та енергійний чоловік, який через політичні погляди перебував під наглядом влади. Він давав приватні уроки та співпрацював із газетами та журналами. Разом з ним Олександра розробила план реорганізації бібліотеки та спільними зусиллями вони взялися за його втілення. Олександра перевезла всі книги до себе додому, де разом з помічниками провела ретельний облік і систематизацію.

Щодня зранку вони з Р. Ренінгом працювали над каталогізацією книг у затишному робочому кабінеті. Завдяки їхнім спільним зусиллям за кілька тижнів вдалося завершити значну частину роботи, а з 1 січня було запроваджено нові правила роботи бібліотеки. На засіданні Правління вона представила звіт про проведену роботу. Проте, один із членів Правління зауважив, що перед тим, як запроваджувати зміни, слід було отримати офіційний дозвіл.

Ця заява викликала розгубленість у присутніх: адже усі вони були настільки захоплені роботою, що зовсім не думали про бюрократичні формальності. Інший член Правління гаряче виступив проти такого закиду, заявивши, що замість подяки вони чують лише принизливі докори. Зрештою Правління висловило підтримку нововведенням і дозволило Олександрі Крамаренко діяти самостійно у подальшій роботі. Однак після цього інциденту вона заявила про вихід зі складу Правління. Надалі, протягом багатьох років вона спостерігала за роботою бібліотеки, часом не втручаючись, а інколи, навпаки, радіючи успіхам. Водночас вона помічала всі недоліки, які виникали, особливо на початкових етапах, коли реформація бібліотеки ще тривала.

Цей випадок став першим розчаруванням у діяльності Олександрії. Надалі на її шляху було чимало труднощів та боротьби. Радість і задоволення від досягнутих результатів часто затьмарювали якісь більші чи менші негаразди: адміністративні утиски, спротив чиновників, які вважали Уманську бібліотеку місцем визрівання революційних ідей, байдужість суспільства та низький рівень культури самого персоналу.

Публічна бібліотека-читальня в Умані була офіційно відкрита наприкінці 1897 р. і цей акт символічно «присвятили» одній з важливих подій в імперії. Очевидно, це стало своєрідним тактичним ходом, який допоміг ініціаторам реалізувати задумане. Надалі будь-яке клопотання щодо фінансування, розширення або будівництва власного приміщення супроводжувалося посиленням на цей «урочистий» момент, що, ймовірно, полегшувало вирішення організаційних питань.

Здавалося б, створення бібліотеки в місті, яке мало понад 40 тисяч мешканців, навчальні заклади та культурні установи, мало б зустріти широку підтримку як від приватних осіб, так і від місцевого самоврядування. Однак реальність виявилася інакшою. Діяльність бібліотеки від самого початку багатьма впливовими особами не схвалювалася.

Місцева інтелігенція, що мала б підтримати такий проєкт, не виявляла належної ініціативи. Дехто з представників влади ставився до бібліотеки з підозрою, а дехто волів триматися осторонь, боячись за свою кар'єру. Серед відвідувачів було багато таких, хто розглядав членство у бібліотеці лише як можливість отримати доступ до журналів та книг і не вникав у процес її функціонування.

Одним із виявів суспільної байдужості було недостатнє фінансування. Наприклад, у 1898 р. загальний бюджет бібліотеки складав 729 руб. на рік, що було недостатнім для успішного функціонування. У 1901 р. Правління бібліотеки, зіткнувшись з гострою нестачею коштів, прийняло жорстке рішення про тимчасове призупинення роботи бібліотеки. Невдовзі її робота була відновлена, але не отримуючи достатньої підтримки у перші роки свого існування, бібліотека ледве вижила. За десять років, тобто до 1 січня 1908 р., її бюджет склав лише 142 руб. Книжковий фонд налічував 2 426 примірників, однак багато книг застаріла та втратила привабливість.

Уманське суспільство не лише не підтримувало бібліотеку, а й критикувало її за повільне оновлення бібліотечного фонду та недоліки у роботі з читачами. При цьому критики не усвідомлювали, що ці закиди були, по суті, самозвинуваченням; адже бібліотека була не приватною, а громадською установою, і кожен охочий міг би долучитися до її розвитку. Проте, навіть у першому складному десятилітті були й світлі моменти. У 1905 р., на хвилі революційних подій, бібліотека стала осередком громадського життя. Найбільш активні представники місцевої інтелігенції згуртувалися навколо неї. Відбувалися зустрічі, на яких обговорювалися важливі політичні та соціальні питання. Саме в стінах бібліотеки була складена петиція до уряду про демократичні свободи та демократизацію суспільного життя.

Будинок Крамаренків перебував під постійним наглядом поліції і створений ними літературний гурток збиратися не міг. Гуртківці змушені були діяти в умовах конспірації, щораз змінюючи місце зборів. Публічна бібліотека залишалася єдиним відкритим простором для обміну думками, для читання віршів і проведення дискусій. Але, занепокоєна активністю уманської інтелігенції та публічним обговоренням політичних питань, міська влада намагалася перешкодити проведенню зібрань. Голові Правління

бібліотеки Євгенію Густавовичу Полю погрожували закриттям установи. Зрештою, після хвилі репресій у 1908 р. активність бібліотеки значно зменшилася, а сам заклад пережив важкі часи. Та у 1909 р. бібліотека була реорганізована на нових засадах. Було оновлено внутрішній розпорядок, переглянуто статут, розширено книжковий фонд, введено окремий відділ навчальної літератури для бідних. Особливу увагу приділяли дитячій літературі, адже її дефіцит був дуже відчутним. Бібліотека прагнула розширювати свою діяльність, зокрема шляхом організації публічних лекцій. Лекторами були як представники місцевої уманської інтелігенції, так і запрошені з Києва. Влада ставилася до цього з підозрою. Хоч бібліотека і не була офіційно заборонена, проте на її діяльність накладали численні обмеження. Будь-які клопотання про фінансування, або відкриття нових відділень, залишалися без відповіді або відхилялися без пояснень.

З точки зору місцевої влади, будь-яка громадська ініціатива у сфері просвіти вважалася потенційно небезпечною. Влада у різний спосіб боролася з проявами громадянської активності, що відображалось на ставленні до бібліотеки. Відповідального бібліотекаря Юрія Львовича Крамаренка, який пропрацював на такій посаді сім років, оштрафували на 100 руб. Це покарання здалося надмірним і бібліотечне товариство вирішило компенсувати йому сплачену суму, бо після нього ніхто б не погодився зайняти цю посаду, що фактично зводилося до формальності, але містила потенційну загрозу покарання.

Попри усі труднощі – постійні переїзди з одного приміщення в інше, переслідування з боку влади – бібліотека не тільки збереглася, а й продовжила свою діяльність. Це підтверджувало її потрібність для міської громади та зберігало надію на покращення умов для її функціонування у майбутньому.

У грудні 1912 р. бібліотекарі подали до міської думи прохання про виділення приміщення та земельної ділянки для будівництва окремої бібліотечної будівлі. Хоча більшість міських чиновників ставилися до цього прохання байдуже, активісти доклали зусиль, щоб привернути увагу впливових осіб міста. І 19 грудня Уманська міська дума нарешті зібралася для розгляду цього питання. Засідання могло зірватися через брак кворуму, але, зрештою, воно відбулося. Головним питанням обговорення був відвід землі для Комерційного училища. Бібліотекарі з тривогою спостерігали за ходом обговорення, побоюючись, що гласні (депутати думи) почнуть розходитися, так і не дійшовши до їхнього питання. Але все ж питання про Уманську публічну бібліотеку було розглянуто і дума ухвалила рішення про виділення бібліотеці нового приміщення та земельної ділянки для будівництва власного приміщення.

Рішення Уманської міської думи вселяло надію на вирішення усіх проблемних питань функціонування публічної бібліотеки. Долаючи перепони та саботаж чиновників, бібліотека змогла відкрити простору читальну залу, окремі кімнати для роботи читачів, а також розширити книжковий фонд, поповнивши його найкращими виданнями для дітей і дорослих. Було створено окремий відділ педагогічної, філософської та наукової літератури, передплачено 60 журналів і 13 газет. Та й мрія про власну будівлю почала набувати реальних обрисів. Навесні 1913 р. планувалося розпочати будівництво приміщення, яке відповідало б усім вимогам: з просторими читальними залами, книгосховищем, дитячими кімнатами та музеєм наочних посібників. Саме тоді, коли здавалось, що труднощі

подолано, надійшло розпорядження Київського губернатора М.І. Суковкіна (1912–1915) про припинення діяльності Уманської бібліотеки. А 28 квітня 1913 р. до Умані надійшло офіційне рішення про її остаточне закриття.

Олександра Крамаренко, обіймаючи посаду товариша голови Правління бібліотеки, за підтримки голови Уманської земської управи барона Ю.Ф. Мейєндорфа, звернулася до губернатора з проханням дозволити збір коштів на будівництво окремого приміщення для бібліотеки. Ця ініціатива викликала гостру реакцію з боку реакційних кіл, які у своїх публікаціях звинувачували бібліотеку в поширенні небезпечних ідей та, нібито, у розбещенні молоді. Незважаючи на опір, О. Крамаренко продовжувала відстоювати необхідність існування бібліотеки як важливого осередку культури й освіти в Умані.

У бібліотеці неодноразово проводилися ревізії і щоразу чиновників від влади цікавила наявність у бібліотечному фонді українських книжок. Їх обурювало, що в читальній залі, серед інших портретів видатних постатей, висів портрет Тараса Шевченка – символу національної самосвідомості та боротьби за права українського народу. Наявність портрета Кобзаря посилювало підозру представників влади, що бібліотека не просто видавала книги для читання, а формувала українофільські погляди.

Олександра Крамаренко активно працювала над поповненням фонду Уманської бібліотеки. Вона зверталася до видавництв і приватних осіб з проханням про пожертву книг. Завдяки її зусиллям бібліотека почала поповнюватися новими надходженнями літератури, зокрема класичними творами, сучасною прозою та науково-популярними виданнями. Реорганізація бібліотеки тривала кілька років і вимагала від Олександри Крамаренко багато сил та енергії. Проте, її зусилля не були марними. Завдяки їй наполегливості та відданості справі, Уманська публічна бібліотека перетворилася на потужний культурний центр, який користувався великою популярністю серед мешканців Умані.

Ще одним напрямом діяльності Олександри Крамаренко в Умані була організація публічних лекцій. За її ініціативи при бібліотеці було створено читацький клуб, де проводилися літературні вечори, лекції та дискусії. Вона організовувала публічні читання, присвячені творчості відомих письменників, історичним подіям та актуальним питанням суспільно-політичного життя. Вона й сама читала лекції, які користувалися великою популярністю серед уманців, адже вона вміла цікаво та доступно розповідати про складні речі.

Як члени Київського Товариства грамотності, Олександра та Юрій Крамаренки отримали дозвіл на проведення лекцій у приміщеннях клубу, гімназії або комерційного училища. У 1910 р. було отримано дозвіл на проведення однієї лекції, у 1911 р. – п'яти, а у 1912 р. – лише однієї. З кожним заходом інтерес слухачів зростав, що викликало занепокоєння міської влади. І це попри те, що кожна лекція підлягала обов'язковому затвердженню Київським губернатором. Варто зазначити, що всі запрошені до Умані лектори зупинялися в будинку Крамаренків, що свідчить про їхню активну участь у поширенні знань, що сприяло підвищенню культурно-інтелектуального рівня уманців.

У грудні 1911 р. Олександра Крамаренко отримала листа від секретаря Лекційної комісії Київського Товариства Грамотності з пропозицією стати його членом і зайнятися організацією лекцій із залученням київської лектури. Та Крамаренки вирішили не обмежуватися лише цим, а створити Уманське відділення Товариства, що дало б

можливість не лише проводити лекції, а й організувати всі заходи, передбачені статутом Київського Товариства Грамотності. Зокрема, йшлося про створення мережі бібліотек, проведення наукових дискусій, читань, обговорення рефератів, влаштування вистав та інших освітніх і культурних заходів. Відомо, що 25 травня 1912 р. відбулося зібрання членів Уманського відділення організації, кількість яких сягала до 100 осіб. Здавалося, що просвітницька діяльність інтелігенції почала набувати організованих форм, однак уже 27 травня 1912 р. з Києва надійшло розпорядження про припинення публічного читання лекцій і всієї подібної діяльності.

Висновки. На основі потужного комплексу (більше 1200 сторінок) «Спогадів» Олександри Крамаренко (Ісаєвої у дівочтві) відтворено її життєвий шлях. З'ясовано, що її дитинство та юність, що проходили у Підмосков'ї, були малопримітними, окрім залюблення у читання. Вона змалечку багато читала, спочатку на вимогу матері, а потім це стало нормою її життя. Відтак, не випадково життєва дорога привела її до редакції газети, де читання стало основою її трудової діяльності. Начитаність і широта світогляду були примітними рисами особистості Олександри Крамаренко.

Курортний роман з Крамаренком – відомим в Умані лікарем, який був першим хірургом у місті та започаткував рентгенологічну службу, змінило географію її життя. Вона приїхала до Умані, вийшла заміж за Крамаренка та влилася у міщанське життя Умані. Але пересічною міською мешканкою вона не стала. Вона увійшла до кола демократичної інтелігенції міста й активно зайнялася громадською діяльністю. Її заслугою було реанімування громадської бібліотеки в місті та налагодження її повноцінного функціонування, а також – активна участь у діяльності Київського Товариства Грамотності, що виражалося в організації лекцій для уманчан.

Олександра Крамаренко була непересічною особистістю, яка поєднувала у собі глибокий розум, енциклопедичні знання та невгамовне прагнення до саморозвитку. Її начитаність вражала, адже вона постійно цікавилася новим, багато читала й аналізувала прочитане. Завдяки незгасній енергії, відданості справі та любові до людей, Олександра Крамаренко залишила яскравий слід в історії Уманщини. Її ім'я назавжди пов'язане з розвитком бібліотечної справи та культурного життя міста.

Tetiana Kuznets, Kateryna Hnoieva

One Woman's Story in the Past of Uman in the Late Nineteenth and Early Twentieth centuries

Abstract: The article uses for the first time Oleksandra Kramarenko's Memoirs for 1870-1927 to reconstruct her image as an ordinary woman who turned out to be an extraordinary, purposeful, gifted, and spiritually rich person. The Memoirs complex consists of more than a thousand pages devoted to the life of Oleksandra herself and her environment. Her childhood and adolescence were not much different from a typical representative of an employee's family: home schooling, socializing with peers, studying at a Moscow boarding school, starting her career in the editorial office of a liberal newspaper, treatment at the

waters of Essentuki, meeting a widower doctor from Uman, moving to Uman, and getting married. And it was in Uman that her character, intelligence, perseverance, and consistency were revealed. Oleksandra actively contributed to the reform of the public library, turning it from an abandoned institution into a center of culture and national and cultural life. Her memoirs reveal that she and her husband, a well-known Uman physician Yurii Kramarenko, established the Uman branch of the Kyiv Literacy Society.

An important educational aspect of their public activity was the organization of lectures for the Uman intelligentsia. Lectures on various topics were given by both lecturers visiting from Kyiv and Oleksandra Kramarenko herself. Upon arriving in Uman, the lecturers stayed with the Kramarenkos, where they had an interesting conversation, and thus their own house also became part of the cultural and educational space of Uman.

It is known from the Memoirs and other sources that the closure of the Uman Public Library in 1913 was caused by Oleksandra Kramarenko's active social work. Thanks to her, the library was not only a book collection but also a cultural club. The immediate reason for the ban on the library's activities was the presence of a portrait of Taras Shevchenko on the wall. The level of care for the library and Oleksandra Kramarenko's active life position testified to the originality of her personality.

Keywords: women's history, personal history, the city of Uman, the Kramarenko family, everyday history, Uman Library, gender studies